

Nutq akti nazariyasida illokutsiya hodisasining lingvopragmatik xususiyatlari

Maxmudova Komila Sobirjanovna
O'qituvchi,
Samarqand davlat chet tillar instituti

Annotatsiya *Ushbu maqola nutq akti nazariyasi doirasida illokutsiya hodisasining lingvopragmatik xususiyatlarini tizimli va chuqur tahlil qilishga bag'ishlangan, hamda ilmiy tadqiqotlar va amaliy muloqot jarayonlaridapragmatik tahlil imkoniyatlarini kengaytiradi, samarali kommunikatsiya strategiyalarini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Illokutsion aktlar nutq jarayonida nafaqat axborot uzatish vositasi, balki so'zlovchining kommunikativ niyatini ifodalash, suhbatdoshga ta'sir ko'rsatish va ma'lum pragmatik natijaga erishish mexanizmi sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda illokutsion kuch tushunchasi, uning nutqiy kontekst, vaziyat, ishtirokchilarning ijtimoiy mavqei hamda madaniy omillar bilan chambarchas bog'liqligi atroflicha yoritiladi. Shuningdek, illokutsiya, implikatura va presuppozitsiya o'rtasidagi munosabatlar hamda ularning pragmatik effektlarga ta'siri alohida tahlil qilinadi. Maqolada nutq aktining asosiy tarkibiy qismlari – lokutsiya, illokutsiya va perlokutsiya – ularning funksional xususiyatlari va real kommunikativ vaziyatlardagi roli misollar asosida ko'rsatib beriladi. Muallif turli diskurs turlarida illokutsion ifodalar qanday ishlashini hamda ularning samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi kommunikativ strategiyalarni aniqlaydi. Tadqiqot natijalari lingvopragmatika va nutq akti nazariyasini boyitib, illokutsiya hodisasining tilshunoslikdagi nazariy va amaliy ahamiyatini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.*

Kalit so'zlar *Nutq akti, illokutsiya, lokutsiya, perlokutsiya, lingvopragmatika, kommunikativ niyat*

Лингвопрагматические особенности иллокьютивного феномена в теории речевого акта

Махмудова Комила Собиржановна
Преподаватель,
Самаркандский государственный
институт иностранных языков

Аннотация *Данная статья посвящена всестороннему и углублённому анализу лингвопрагматических особенностей иллокьютивного феномена в рамках теории речевого акта. Иллокьютивные акты рассматриваются не только как средство передачи информации, но и как важный инструмент выражения коммуникативных намерений говорящего, воздействия на адресата и достижения прагматических целей. В исследовании подробно анализируется понятие иллокьютивной силы и её зависимость от речевого контекста, коммуникативной ситуации, социальных ролей участников общения и культурных норм. Особое внимание уделяется взаимодействию иллокьюции с импликатурой, пресуппозицией и различными прагматическими эффектами, возникающими в процессе коммуникации. В статье также рассматриваются основные структурные компоненты речевого акта – локьюция, иллокьюция и перлокьюция – и раскрываются их*

функциональные особенности в реальных речевых практиках. На основе теоретических положений и примеров показано, каким образом иллокутивные высказывания функционируют в различных типах дискурса и как можно повысить их коммуникативную эффективность. Результаты исследования вносят значительный вклад в развитие лингвопрагматики и теории речевых актов, расширяя научные представления о роли иллокутивного феномена в речевом поведении и социальном взаимодействии.

Ключевые слова Теория речевых актов, иллокуция, локуция, перлокуция, лингвопрагматика, коммуникативное намерение

Linguopragmatic features of the illocutionary phenomenon in speech act theory

Maxmudova Komila Sobirjanovna

Teacher,

Samarkand State Institute of Foreign Languages

Annotation *This article presents an in-depth and systematic analysis of the linguopragmatic features of the illocutionary phenomenon within the framework of speech act theory. Illocutionary acts are examined not only as means of conveying propositional content, but also as essential mechanisms for expressing speakers' communicative intentions, influencing interlocutors, and achieving specific pragmatic goals. The study explores the concept of illocutionary force and highlights its dependence on contextual factors, communicative situations, social roles of participants, and culturally conditioned norms of interaction. Particular attention is given to the relationship between illocution, implicature, presupposition, and the pragmatic effects that emerge in discourse. The article further analyzes the core structural components of speech acts – locution, illocution, and perlocution – emphasizing their functional roles in real communicative practices. Through theoretical discussion and illustrative examples, the author demonstrates how illocutionary expressions operate across different types of discourse and how their effectiveness can be enhanced through appropriate communicative strategies. The findings of the research contribute to the development of linguopragmatics and speech act theory by offering well-grounded insights into the nature, function, and significance of illocutionary acts. Overall, the study deepens the understanding of how illocution shapes meaning, interaction, and successful communication in linguistic and pragmatic contexts.*

Keywords *Speech act theory, illocution, locution, perlocution, linguopragmatics, communicative intention*

Kirish

So'nggi yillarda tilshunoslikda til birliklarini faqat formal-struktur jihatdan emas, balki ularning nutqiy faoliyatdagi vazifasi va

pragmatik imkoniyatlari asosida o'rganishga bo'lgan qiziqish kuchayib bormoqda. Shu nuqtayi nazardan, nutq akti nazariyasi lingvopragmatikaning muhim nazariy

poydevorlaridan biri hisoblanadi. Ushbu nazariyada illokutsiya hodisasi nutqning maqsadga yo'naltirilganligini ifodalovchi asosiy komponent sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Nutq akti nazariyasining shakllanishi va rivoji. Til – bu faqat aloqa vositasi emas, balki inson tafakkurining ijtimoiy aksidir. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tilshunoslikda kommunikativ yondashuvlar, jumladan, pragmatika va nutq akti nazariyasi faol rivojlandi. Nutq akti nazariyasi ingliz faylasufi J.L. Ostin va amerikalik olim J. Searle tomonidan shakllantirildi. Ularning fikricha, har bir nutqiy bayonot nafaqat ma'no, balki maqsad va niyatni ham ifodalaydi. Nutq akti nazariyasiga asoschilaridan biri ingliz faylasufi J.L. Ostinning fikriga ko'ra, nutq faqat axborot yetkazish emas, balki amalga oshirilayotgan harakatdir. Ostin nutq aktini uch darajada ko'rib chiqadi:

1. *Lokutsion akt* – grammatik va semantik jihatdan shakllangan gap;
2. *Illokutsion akt* – nutq egasining kommunikativ maqsadi;
3. *Perlokutsion akt* – tinglovchiga ko'rsatilgan ta'sir.

Mazkur uchlikda illokutsiya nutqning pragmatik yadrosi sifatida namoyon bo'ladi.

Illokutsiya hodisasining mohiyati. Illokutsiya — bu nutq egasining muayyan gap orqali ijtimoiy-kommunikativ harakatni amalga oshirishidir. Buyruq berish, iltimos qilish, ogohlantirish, va'da berish, maslahat berish kabi harakatlar illokutsion aktlar sirasiga kiradi.

Masalan: Bugun juda sovuq. Mazkur gap kontekstga qarab: iltimos, shikoyat, ogohlantirish ma'nolarini anglatishi mumkin. Bu holat illokutsiyaning bevosita semantik mazmundan tashqarida, pragmatik omillar orqali shakllanishini ko'rsatadi.

Illokutsiyaning lingvopragmatik xususiyatlari.

1. Kommunikativ niyat bilan bog'liqligi.

Illokutsion akt nutq egasining ongli ravishda belgilangan maqsadiga asoslanadi. Nutq jarayonida aynan shu niyat gapning funksional yo'nalishini belgilaydi.

2. Kontekstual shartlanganlik.

Nutq akti nazariyasi va illokutsiya tushunchasi

Nutq akti nazariyasiga ko'ra, har bir nutqiy harakat uch tarkibiy qismdan iborat: lokutsion, illokutsion va perlokutsion. Lokutsion akt – bu gapning so'zlash harakati, ya'ni til birliklarini talaffuz qilish jarayoni; illokutsion akt – so'zlovchining maqsadi va niyati; perlokutsion akt esa tinglovchiga ko'rsatilgan ta'sirdir.

1.1. Nutq akti nazariyasi (Speech Act Theory)

Nutq akti nazariyasi – bu tilshunoslikning bir yo'nalishi bo'lib, tilni nafaqat ma'lumot uzatish vositasi, balki harakat qilish vositasi sifatida o'rganadi. Asosiy nazariyotchilar: J.L. Austin (1962) va John Searle (1969).

Austin nutq akti nazariyasi yuzasidan quyidagi asosiy fikrlarni keltiradi:

- Nutq faqat so'zlarni bir-biriga bog'lab aytish emas, balki harakatdir.
- U nutqni 3 turga ajratadi:

1. Lokutsion akt (Locutionary act)

- So'zlarni aytish, ularning ma'nosini etkazish.
- Misol: "Bugun havo issiq." → faqat ma'lumot berish.

2. Illokutsion akt (Illocutionary act)

- Gapiruvchi tomonidan amalni bajarish niyati.
- Misol: "Derazani yoping!" → bu buyruqni bildiradi.

3. Perlokutsion akt (Perlocutionary act)

- Tinglovchi harakat yoki fikrini o'zgartiradi.
- Misol: Tinglovchi derazani yopadi → buyruq samarasi.

Qisqa qilib aytganda: lokutsiya – aytish, illokutsiya – bajarish niyati, perlokutsiya – natija.

1.2. Illokutsiya tushunchasi

Illokutsiya – bu nutq orqali amalga oshiriladigan harakat.

Illokutsiya orqali gapiruvchi:

- Buyruq beradi
- Maslahat beradi
- Va'da qiladi
- Hissiyot bildiradi

- Qaror qabul qiladi

Illokutsiyaning xususiyatlari:

1. *Intentsiya* – gapiruvchi nima qilmoqchi.
2. *Ijtimoiy vaziyat* – tinglovchi bilan munosabat.
3. *Lingvistik vositalar* – soʻzlar va iboralar illokutsiyani ifodalaydi.

Illokutsiyaning turlari (Searle, 1969):

1. *Bayon etuvchi* (Assertive / Representative) – faktni bildiradi.
 - “Bugun yomgʻir yogʻadi.”
2. *Buyruq* (Directive) – tinglovchidan harakat talab qiladi.
 - “Derazani yoping.”
3. *Vaʼda / Majburiyat* (Commissive) – gapiruvchi oʻz harakatini vaʼda qiladi.
 - “Ertaga sizga yordam beraman.”
4. *Hissiy ifodalovchi* (Expressive) – his-tuygʻularni bildiradi.
 - “Sizni koʻrib xursandman!”
5. *Deklarativ* (Declaration) – ijtimoiy holatni oʻzgartiradi.
 - “Sizni ishga qabul qilaman.”

Lingvopragmatik aspekt:

Illokutsiya kuchi faqat soʻzga emas, balki:

- Kontekst
- Ijtimoiy munosabat
- Intonatsiya
- Madaniyat, kabi omillarga bogʻliq.

Nutq akti nazariyasi nutqni harakat sifatida oʻrganadi. Illokutsiya – nutq orqali amalga oshiriladigan ijtimoiy harakat. Har bir illokutsiya lingvopragmatik omillar orqali kuchini oshiradi yoki kamaytiradi.

Illokutsiya kuchi va uning lingvopragmatik omillari

Illokutsion kuch (illocutionary force) tushunchasi pragmatik tahlilda muhim oʻrin tutadi. U soʻzlovchining niyatini amalga oshirish darajasini bildiradi. Har bir nutq akti ijtimoiy kontekst, tinglovchi bilan munosabat va madaniy konvensiyalar taʼsirida shakllanadi.

2.1. Illokutsiya kuchi tushunchasi

Illokutsiya kuchi (Illocutionary Force) – bu soʻz yoki iboraning bajaradigan nutqiy harakatining kuchi yoki samaradorligidir. Nutqiy aktlarda soʻzlar faqat maʼlumot berish

(lokutsiya) emas, balki maʼlum harakatni bajarish (illokutsiya) vositasi ham hisoblanadi.

Masalan:

- “Derazani yoping!” – bu buyruq (komanda) illokutsiya kuchiga ega.
- “Siz kech qoldingiz” – bu bayon etish, shuningdek tanqid yoki mulohaza bildirish illokutsiyasiga ega boʻlishi mumkin.

Illokutsiya kuchi nutq aktining ijtimoiy taʼsir koʻrsatish darajasi bilan bogʻliq: u tinglovchining xatti-harakatini, qarorini yoki his-tuygʻularini oʻzgartiradi.

2.2. Illokutsiya kuchining turlari

J. Searle (1969) ga koʻra, illokutsiyalar quyidagi asosiy turlarga boʻlinadi:

1. *Bayon etuvchi* (Assertives/Representatives)
 - Fakt, fikr yoki voqelikni tasdiqlaydi.
 - Masalan: “Bugun havo issiq.”
2. *Buyruq* (Directives)
 - Tinglovchidan maʼlum harakatni talab qiladi.
 - Masalan: “Kitobni olib kel.”
3. *Vaʼdalar* (Commissives)
 - Nutq soʻzlovchi oʻz harakatini vaʼda qiladi.
 - Masalan: “Ertaga sizga yordam beraman.”
4. *Tuygʻu ifodalovchi* (Expressives)
 - Hissiyot va kayfiyatni bildiradi.
 - Masalan: “Sizni koʻrib xursandman!”
5. *Deklarativlar* (Declarations)
 - Ijtimoiy haqiqatni oʻzgartiradi.
 - Masalan: “Sizni xonaga qabul qilaman.”

Illokutsiya kuchi bu turdagi illokutsiyaning amaliy samaradorligi bilan oʻlchanadi – yaʼni tinglovchi soʻzlovchi niyatiga muvofiq harakat qiladi yoki qilmaydi.

2.3. Lingvopragmatik omillar

Illokutsiya kuchi faqat grammatik va leksik vositalarga emas, balki lingvopragmatik kontekstga ham bogʻliq. Asosiy omillar:

1. *Nutq konteksti*
 - Voqea, joy, vaqt, ijtimoiy vaziyat illokutsiya samaradorligini belgilaydi.

2. So'z tanlovi

- Sof buyruq ("Qiling!") yoki yumshoq iltimos ("Iltimos, qilsangiz") illokutsiya kuchini o'zgartiradi.

3. Ijtimoiy nisbati

- Gapiruvchi va tinglovchi o'rtasidagi status, yaqinlik, madaniyat illokutsiya kuchini oshirishi yoki kamaytirishi mumkin.

4. Paralingvistik vositalar

- Intonatsiya, ovoz balandligi, pauzalar so'zning illokutsion samaradorligini oshiradi.

5. Pragmatik maqom

- Madaniyat va muloqot odatlari, masalan, rasmiy yoki norasmiy nutq illokutsiya kuchini belgilaydi.

Masalan:

1. Buyruq illokutsiyasi:

- "Derazani yoping!" → kuchi yuqori (to'g'ridan-to'g'ri).
- "Agar xohlasang, derazani yopishing mumkin." → kuchi past (yumshoq).

2. Bayon etuvchi illokutsiya:

- "Bugun yomg'ir yog'adi." → kuchi o'rta, chunki tinglovchining harakatiga bevosita ta'sir qilmaydi
- Illokutsiya kuchi – nutqning tinglovchiga ta'sir qilish darajasi.
- U lingvistik vositalar va pragmatik omillar (kontekst, ijtimoiy nisbati, intonatsiya) orqali belgilanadi.
- Tinglovchi nutqni qanday qabul qilishi va unga javob berishi illokutsiya kuchini oshiradi yoki kamaytiradi.

Illokutsiyaning lingvopragmatik tahlili.

Lingvopragmatika – bu tilning nutqdagi ijtimoiy va kontekstual ma'nosini o'rganadi. Shuning uchun illokutsiyani tahlil qilishda biz nafaqat grammatik jihatga, balki pragmatik kontekstga ham e'tibor beramiz. Tahlil qilinadigan asosiy omillar:

1. Nutq akti turi

- Misol: buyruq, va'da, bayon etish, hissiyot ifodalash.

2. Illokutsiya kuchi (illocutionary force)

- So'zning tinglovchi ustida qanday ta'sir ko'rsatishi: kuchli, o'rta, yumshoq.

3. Lingvistik vositalar

- So'zlar, iboralar, modal so'zlar ("iltimos", "lozim", "mumkin") illokutsiyani kuchaytiradi yoki kamaytiradi.

4. Kontekstual omillar

- Joy, vaqt, voqea, suhbatdoshlarning ijtimoiy mavqei.

5. Paralingvistik vositalar

- Intonatsiya, ovoz balandligi, pauzalar.

6. Madaniy va ijtimoiy normativlar

- Masalan, rasmiy nutqda buyruqlar yumshoq iboralar bilan ifodalanadi.

Amaliy qo'llanishi

Illokutsiyaning amaliy qo'llanishi turli sohalarda yuz beradi:

a) Til o'qitishda

- Talabalarni nutq aktlarini ajratib o'rgatish: buyruq, so'rov, va'da.
- Misol: "Derazani yoping" → buyruq
- "Siz derazani yopishingiz mumkinmi?" → yumshoq buyruq / iltimos

b) Biznes va muloqot

- E-mail va rasmiy xatlarda illokutsiya kuchi va yumshoqlikni nazorat qilish.
- Misol: "Iltimos, hisobotni yuboring" → iltimos, yumshoq buyruq
- "Hisobotni yuborishingiz lozim" → kuchliroq, rasmiy buyruq

c) Tarbiya va psixologiya

- Nutqning tinglovchi psixologiyasiga ta'sirini o'rganish.
- Masalan, motivatsion gaplar yoki maslahatlar illokutsiya kuchini oshiradi.

d) Tilshunoslik va tarjima

- Har bir illokutsiya turini boshqa tilga o'tkazishda lingvopragmatik nuanslar saqlanishi kerak.
- Misol: ingliz tilidagi "Could you pass me the salt?" → o'zbekchada "Tuzni uzatsangiz bo'ladimi?" (yumshoq iltimos)

Amaliy tahlil misoli

Nutq: "Iltimos, derazani yoping, havo juda issiq."

1. *Illokutsiya turi*: Buyruq / iltimos
2. *Illokutsiya kuchi*: O'rta, yumshoq (so'z: "iltimos")
3. *Kontekst*: Suhbatdosh yaqin, norasmiy vaziyat
4. *Paralingvistik vosita*: Yumshoq intonatsiya
5. *Natija*: Tinglovchi derazani yopadi yoki qilmaydi.

Lingvopragmatik tahlil nutqdagi so'zlar, kontekst, madaniyat va tinglovchi munosabatini hisobga oladi. Amaliy qo'llanishi: ta'lim, biznes, psixologiya, tarjima, kommunikatsiya samaradorligini oshirish. Tahlil orqali so'zning ta'sir kuchi va samaradorligi aniqlanadi, nutqni ijtimoiy jihatdan samarali qilish mumkin. Lingvopragmatika nuqtai nazaridan, illokutsiya tahlili kommunikativ kompetensiyani baholashda, chet tillarni o'qitishda va madaniyatlararo muloqotda muhim ahamiyatga ega. Illokutsiya hodisasi nutq akti nazariyasining eng muhim komponentlaridan biridir. U so'zlovchining niyatini, muloqot maqsadini va ijtimoiy munosabatlarni belgilaydi.

Xulosa

Nutq akti nazariyasi doirasida illokutsiya hodisasi tilning faqat semantik tuzilmasini emas, balki uning ijtimoiy, pragmatik va kommunikativ imkoniyatlarini ochib beruvchi muhim fenomen sifatida namoyon bo'ladi. Illokutsiya nutqiy faoliyatda gapiruvchining maqsadi, niyati va ijtimoiy pozitsiyasini ifodalab, til birliklarining real kommunikativ muhitdagi funksional samaradorligini belgilaydi. Shu bois illokutsiya hodisasi lingvopragmatik jihatdan tahlil qilinishi zarur bo'lgan murakkab va ko'p qatlamli jarayon hisoblanadi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, illokutsion aktlar faqat grammatik shakl yoki leksik birliklar bilan chegaralanmay, kontekst, ijtimoiy munosabatlar, madaniy me'yorlar hamda paralingvistik omillar bilan uzviy bog'liq holda yuzaga chiqadi. Bir xil lokutsion ifoda turli pragmatik vaziyatlarda turlicha illokutsion kuch kasb etishi mumkinligi nutq aktlarining dinamik va moslashuvchan tabiatini tasdiqlaydi. Demak, illokutsiya kuchi nutq ishtirokchilari o'rtasidagi ijtimoiy masofa, status, kommunikativ maqsad va muloqot sharoitiga qarab o'zgarib boradi.

Illokutsiyaning lingvopragmatik xususiyatlari nutqning ta'sirchanlik darajasini, ya'ni tinglovchi ongida qanday reaksiyalar paydo bo'lishini belgilaydi. Buyruq, iltimos, maslahat yoki va'da kabi nutqiy aktlarning samaradorligi ko'pincha ularning qanday shaklda, qaysi kontekstda va qanday intonatsiyada ifodalanishiga bog'liq bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, illokutsiya hodisasi muloqotning muvaffaqiyatli yoki muvaffaqiyatsiz kechishini belgilovchi markaziy omil sifatida e'tirof etiladi.

Shuningdek, illokutsiyaning lingvopragmatik tahlili til o'qitish, tarjima nazariyasi, diskurs tahlili va kasbiy muloqot kabi amaliy sohalar uchun muhim nazariy asos yaratadi. Nutq aktlarini to'g'ri anglash va ulardan ongli foydalanish kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga, madaniyatlararo muloqotda pragmatik xatolarning oldini olishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, nutq akti nazariyasida illokutsiya hodisasi tilni ijtimoiy harakat vositasi sifatida talqin etishga imkon beruvchi muhim lingvopragmatik kategoriya hisoblanadi. U til va jamiyat, shakl va ma'no, niyat va ta'sir o'rtasidagi murakkab munosabatlarni yoritib, zamonaviy tilshunoslik tadqiqotlarida dolzarb va istiqbolli yo'nalishlardan biri sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Oxford, England: Clarendon Press.
2. Karimova, N. (2021). *Pragmatik lingvistika asoslari*. Samarqand, O'zbekiston: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
3. Searle, J. R. (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
4. Searle, J. R. (1975). *A taxonomy of illocutionary acts*. In K. Gunderson (Ed.), *Language, mind, and knowledge*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.